

КИЇВСЬКА ГРУПА ПОЛЬСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.

Історіографія колишнього СРСР торкнулася лише скремих аспектів цієї теми, залишивши, зокрема, поза увагою багатьох активних учасників соціалістичного руху в Києві. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, чимало польських студентських і робітничих гуртків міста перебували під впливом Польської соціалістичної партії (ППС), утвореної в 1893 р. на території Королівства Польського — значної частини польських земель, що входили до складу Росії. У розглядуваний період ППС зробила важливий внесок у розвиток польського визвольного руху. Зв'язана з пролетаріатом, а з 1896 по 1899 рр. залишаючись фактично єдиною робітничою партією, яка діяла в Королівстві Польському, вона була організатором низки політичних виступів та економічних страйків, піднімала маси на боротьбу проти самодержавства, національного гноблення, висувала вимогу незалежності Польщі, що забезпечило їй авторитет у поляків.

Здійснюючи свою нелегальну діяльність в умовах жорстоких репресій (це відрізняло її від західноєвропейських соціал-демократичних і навіть від польських соціалістичних партій у Галичині й Пруссії), ППС застосовувала революційні методи боротьби. Щодо налагодження підпільної роботи, шляхів транспортування й поширення друкованих видань у 90-ті роки польські соціалісти не мали собі рівних серед нелегальних політичних організацій Російської імперії.

Однак вирішальною для характеристики ППС вітчизняними істориками тривалий час залишалась оцінка, яку дав їй В. І. Ленін, насамперед, у статті «Національне питання в нашій програмі», надрукованій у № 44 органу РСДРП газеті «Искра», а також в інших його працях. Згадана стаття виникла фактично як відповідь на публікацію одного з лідерів ППС Л. Василевського, де піддавалася гострій критиці національна програма російських соціал-демократів. Ігноруючи вищезазнані заслуги ППС, Ленін у полемічному запалі, з притаманними йому категоризмом і гарячковістю, охарактеризував цю партію як непролетарську, несоціалістичну, шовіністичну. В радянський період політики й історики консервували ленінську оцінку ППС у загальну й визначальну, і в історіографії ця партія, образно кажучи, була проголошена поза законом.

По-друге, радянська історіографія здебільшого замовчувала той факт, що з моменту утворення ППС в ній існувала ліва течія, яка протиставляла себе офіційній політиці лідерів і

зміцнювала свої позиції з наростанням визвольної боротьби.

Польські соціалісти Києва залишалися поза увагою радянських істориків ще й тому, що деякі з них згодом стали відомими представниками інших політичних партій, державними й громадськими діячами міжвоєнної Польщі, виступали з нищівною критикою політики більшовиків.

Історія київської групи польських соціалістів невідривно пов'язана з місцевим університетом. Починаючи з середини 80-х років минулого століття тут діяла «Корпорація студентів-поляків», відома також під назвою «Польське коло», в розпорядженні якої була багата бібліотека. В 90-х роках «Коло» налічувало близько 14—16 гуртків, що об'єднували 140—180 членів (з 500 поляків, котрі навчалися в вузі).

Поступово гуртки розділилися за двома напрямками: національно-патріотичним і радикальним. Перші, так звані «білі», об'єднували молодь із заможних верств населення, перебували в основному на націоналістичних позиціях, головну увагу приділяючи вивченню польської історії й художньої літератури. Другі, так звані «червоні» — поляки, а також українці, білоруси, литовці, котрі розмовляли польською мовою, за соціальним походженням були селянами, міщанами, дрібною шляхтою й на перший план висували опанування суспільних наук, у тому числі соціалістичного вчення. Між двома таборами точилася боротьба з перемінним успіхом. Однак від 1892 р. «червоні» почали перемагати. Це відбивалося, зокрема, у поповненні польської бібліотеки книгами переважно українською та російською мовами, наданні матеріальної підтримки місцевим соціалістичним гурткам.

Водночас, не залишаючи «Коло», частина його членів вступила до «Союзу польської соціалістичної молоді», що виник узимку 1891 р. Він «був уже справжньою конспіративною організацією, де велася серйозна робота з вивчення історії визвольних рухів і вироблення програми,— згадував один із «союзників» П. Полонський.— Ми — молодь у той час — знали, що старші товариші здійснювали й практичну роботу серед робітників... Нам доповідали про методи роботи, однак ми самі до неї спочатку не допускалися як такі, що ще не дозріли»¹.

З часом усередині «Союзу» почали дедалі виразніше проявлятися суперечності, що стосувалися таких проблем, як місце й роль національного питання у визвольній боротьбі, шляхи досягнення незалежності Польщі тощо. Особливо гостро вони постали у зв'язку з розколом робітничого руху в Ко-

¹ Полонський П. На заре социал-демократического движения в Киеве // Каторга и ссылка. 1928. № 3. С. 14.

ролівстві Польському. Внаслідок цього тут у 1893 р. утворилися дві партії: ППС і «Соціал-демократія Королівства Польського» (СДКП).

З утворенням СДКП і ППС «Союз польської соціалістичної молоді» влився до лав останньої. «Проте в рамках ППС,— зазначав Полонський,— суперечка набрала настільки гострого характеру, що перед нами руба постало питання: чи можемо ми як правовірні соціал-демократи... далі працювати в одних лавах і під одним прапором із нашими колишніми друзями»¹. На рубежі 1893—1894 рр. лави ППС покинула група студентів, яка заявила про свою належність до соціал-демократії. Відтоді в Києві діяли дві польські групи: одна тяжіла до ППС, а друга обрала соціал-демократичну орієнтацію.

За свідченнями сучасників, пепеєвська група на чолі з І. Солтаном-Пересветом, Г. Сарцевичем і Л. Левковичем утримала в своїх руках усі зв'язки з робітниками, зберегла міцні контакти з Варшавою та Вільно, широко використовуючи транспортні шляхи й технічні засоби ППС — наймогутнішої серед усіх підпільних організацій, що діяли тоді на території Російської імперії. Вона одержувала переважно від Ю. Пілсудського з Вільно нелегальні видання й ділилася ними з іншими київськими групами. Література надходила також із Галичини — через станцію Гусятин, а звідти її кіньми доставляли до Кам'янця-Подільського й далі, вже залізницею, переправляли в Київ. Організатором шляху був В. Маковський, родина якого мала хутір поблизу кордону. Згодом транспортування через Галичину здійснював Й. Мошинський, котрий, приїхавши в 1895 р. до Львова, налагодив контакти й домовився про сприяння з І. Франком і М. Павликом. Завдяки регулярному отримуванню літератури група мала найбагатший нелегальний архів.

Члени групи розпоряджались певними грошовими сумами, джерелами яких були: влаштування польських вечорниць, балів, розповсюдження лотерей. До того ж їхній національно-патріотичний ухил викликав підтримку й фінансову допомогу від місцевих польських підприємців, як, наприклад, відомого в місті ліберального фабриканта Андржеєвського. Останній субсидював кілька таємних шкіл для дітей польських робітників і ремісників, де вчителями працювали люди, котрі поділяли погляди членів групи.

Київська група польських соціалістів офіційно не схвалювала програми ППС, не мала з нею організаційних зв'язків, а спроби перетворити її на одну з партійних організацій по-

¹ Полонський П. На заре социал-демократического движения в Киеве, С. 15.

стійно наштотувалися на опір більшості членів. Розповідаючи про перші кроки групи, її активний учасник Ю. Мошинський зазначав: «Утримавши зв'язки з робітниками в своїх руках, польська соціалістична група в 1893—1894 рр. стала на деякий час... єдиною спадкоємницею д-ра Е. А. Абрамовича *, бо саме під її керівництвом був уцілілий на той час бібліотекар і скарбник с.-д. гуртка, організованого д-ром Абрамовичом, Ян Кілянський»¹.

1892—1893 рр. пройшли під знаком зародження польських робітничих гуртків у двох районах Києва: на Подолі й Солом'янці. Одним із перших виник гурток робітників-поляків на чолі з Е. Плетатом у Головних залізничних майстернях. Брати Кілянські, Ян і Карл, а також Е. Плетат у 1893 р. відновили гурток, де починав свою діяльність Е. Абрамович. У цьому гуртку, що спочатку налічував 13 робітників, переважали поляки: Д. Полякевич, Вержицький, Голомбівський, Роговський, Тильшевський. Входили сюди також українці: Григоренко, Сватенко та ін. «В гуртку,— згадував Плетат,— ми читали «Працю й капітал» Дікштейна, а також польські газети. Згодом читали російські газети, читали прокламації, яких тоді було мало»².

Одним із перших кроків гуртківців була спроба створити робітничий клуб, для чого розробили його статут. Однак ці плани зазнали невдачі. В 1894 р. вони стали співорганізаторами першої в Києві майівки, що відбулася в Кадетському гаю. Разом із трьома десятками учасників до заходу включилися Б. Ейдельман і Г. Сарцевич. «Святом усі робітники були задоволені,— писав пізніше Ейдельман.— Однак його не можна назвати вдалим. Передбачалися промови, проте через необачність розпорядників затесався один сумнівний робітник. Його напоїли й обмежилися загальною бесідою про травневе свято, тостами й піснями»³.

У своїх спогадах Ю. Мошинський звернув увагу на ту обставину, що в 1893—1895 рр., коли діяльність польської соціалістичної групи передбачала, в основному, просвітительські заняття з «учнями», як тоді з конспіративних міркувань називали членів гуртків пропаганди, К. Кілянському та Я. Пржиборовському вдалося за допомогою робітників-пол-

* Був організатором утвореного в Києві на початку 1889 р. гуртка соціал-демократичного напрямку, куди входили робітники Головних залізничних майстерень, друкарні, студенти університету. В травні цього ж року гурток був розгромлений.

¹ Мошинский И. (Юз. Конарский). На путях к первому съезду РСДРП. 90-е годы в киевском подполье. М., 1928. С. 97.

² Путь революции. К., 1923. Сб. 1. С. 94.

³ Б. Д. К истории возникновения РСДР партии // Наша страна. 1907. № 1, С. 132.

ків створити робітничі соціалістичні гуртки на заводах «Грета і Криванека», Шиманського, Андржеевського, на Південноросійському, а також у пароплавних і трамвайних майстернях. За даними, що надійшли до київського жандармського управління, активно діяв серед робітників член соціалістичної групи студент Вітковський, котрого «вважали дуже здібним пропагандистом». «Ніякої особливо «польської» програми пропагандисти нашої групи на своїх заняттях у гуртках не проводили, незважаючи на те, що більшість її членів орієнтувалися на ППС,— зазначав Мошинський.— Такої обов'язкової для всієї групи програми не існувало»¹.

Активно працювали в гуртках робітники-поляки Г. Валецький, Ю. Глуглевич, К. Зборович, А. Краватський, брати Мар'ян і Марцелій Конопки, Я. Краснопольський та ін. Серед них сучасники особливо відзначали токаря М. Конопку, члена одного з гуртків самоосвіти. «Ось цей-то гурток... налагодив через робітника Конопку зв'язки з робітниками деяких підприємств Києва,— згадував місцевий соціал-демократ Л. Федорченко.— Він мав величезний вплив на учнівську молодь... і згодом створив широкий рух серед студентства та гімназистів»². Активний учасник даного руху А. Луначарський, котрий з 1887 р. по 1895 р. навчався в 1-й київській гімназії, пізніше також високо оцінив цей гурток: «Перший, строго витриманий гурток... включав цілий ряд осіб, імена яких так чи інакше згодом уславилися... Керівну роль відігравали... два видатних поляки... Адам Рабчевський... та Йосип Мошинський»³. Останній, у свою чергу, згадував: «Кращою і найочікуванішою силою групи був найталановитіший і водночас наймолодший Адам Діонисович Рабчевський. Він... швидко відзначився на підпільній роботі серед київських пролетарів... Його перу належало чимало статей у нелегальній пресі та пізніших прокламаціях... Після повернення із заслання Адам виявив нову обдарованість — блискучого оратора. Про його здібності й заслуги з великою повагою відгукувались багато відомих київських підпільників... Трагічна смерть (1907 р.) передчасно вирвала Адама з середовища київських підпільників, не дала розгорнутися його блискучій обдарованості...»⁴ Детальніші дані про цей гурток залишив його слухач А. Краватський. На вечорі спогадів учасників визвольного руху, що

¹ Мошинский И. (Юз. Конарский). На путях к первому съезду РСДРП. С. 99.

² Федорченко Л. (Н. Чаров). Первые шаги социал-демократии в Киеве// Каторга и ссылка. 1926. № 6. С. 26.

³ Луначарский А. Великий переворот. Пг., 1919. С. 71.

⁴ Мошинский И. (Юз. Конарский). На путях к первому съезду РСДРП. С. 101—102.

відбувся у Києві в березні 1923 р., він розповідав: «Оскільки склад гуртка був письменний, ми відразу взяли за читання політичної економії, познайомилися зі становищем робітничого класу... Читали нам лекції з різних питань, влаштовували замські прогулянки й збори... Я добре пам'ятаю одні великі збори взимку 1895 р., на яких були присутні Луначарський, Вержбицький, Рабчевський, Костинський та інші. Загалом було чоловік 25...»¹

Здійснюючи пропаганду серед робітників, передусім Головних залізничних майстерень, більшість поляків-соціалістів погодилися передати керівництво групою місцевим соціал-демократам. Восени 1895 р. група уклала угоду з останніми про спільні акції, а Краватський і Плетат увійшли від залізничників до Центрального робітничого гуртка. Угоду в Києві негативно сприйняли керівні кола ППС. На цю думку наводить лист, надісланий 13 травня 1896 р. з Києва Ю. Пілсудському. Маючи на увазі місцеву групу польських соціалістів, автор, С. Войцеховський, роздратовано зауважив: «Ті, які здаються „нашими“, є чистої води тамтешніми „своїми“»².

В січні 1896 р., в 10-ту річницю страти відомих діячів першої польської партії «Пролетаріат» П. Бардовського, С. Куницького, М. Осовського та І. Петрусинського, з ініціативи соціалістичної групи в Києві відбулися збори робітників, причому в них брали участь представники різних національностей.

Склад групи польських соціалістів поступово змінювався. З 1895 р. її очолювали К. Кілянський і Г. Сарцевич. Пропагандистські функції здійснювали В. Маковський, В. Мордосевич, брати Вінцент і Юзеф Мошинські, Ян Пржиборовський, Адам Рабчевський, М. Шишко; теоретичну й літературну роботу виконували І. Гродецький, С. Калиновський, С. Суйковський та ін. Особливо активно, крім вищезгаданих Ю. Мошинського й А. Рабчевського, діяли Ю. Гродецький і С. Суйковський, котрі пізніше стали відомими польськими вченими, а останній до того ж очолював міністерство освіти в уряді Вітоса.

Улітку 1895 р. внаслідок того, що більшість членів групи в черговий раз, незважаючи на домагання керівників ППС, відмовились увійти до складу останньої і підкоритися партійній дисципліні, в ній стався розкол. Дехто, в тому числі Кілянський і Сарцевич, виїхали до Варшави та інших міст. З цього приводу у звіті Центрального робітничого комітету ППС її четвертому з'їздові, який відбувся в 1897 р., зазначало-

¹ Путь революции. Сб. 1. С. 90.

² Materiały do historii PPS i ruchu rewolucyjnego w zaborze rosyjskim, Warszawa, 1907, T. 1. S. 211.

ся: «Найгірше складаються справи в Києві... В Києві ми ніколи не мали налагоджених стосунків, а ті одиниці, які здійснювали там нашу роботу, виїхали, не залишивши після себе послідовників»¹.

Соціалістів, котрі залишилися у Києві, очолив енергійний С. Калиновський. «Горда, незалежна манера триматися,— писав про нього Ю. Мошинський,— неабиякі здібності й глибока начитаність, а також великий такт і вміння оволодіти товаришами мимоволі висунули його в 1896 р. на перше місце»². Пізніше, виїхавши до Варшави, Калиновський став відомим фізиком і певний час був ректором місцевого університету.

За допомогою Мошинського й Рабчевського Калиновський провів рішення про поповнення групи новими, добре перевіреними людьми будь-яких національностей. Невдовзі вона прийняла до себе С. Кошутського, І. Загурського, Л. Старжинського, М. Урицького та інших і з новою силою розгорнула діяльність у робітничому й студентському середовищах. Наприклад, Д. Полякевич, як впливає із слідчих матеріалів, створив на електростанції Київської міської залізниці гурток «з метою організації страйків і поширення серед робітників книг і рукописів злочинного змісту»³.

Діяльність групи польських соціалістів неухильно спрямовувалася в річище дедалі більшого зближення з місцевими соціал-демократами. Навесні 1897 р. відбулось об'єднання київських груп поляків-соціалістів, поляків-соціал-демократів і місцевих соціал-демократів, що сприяло активізації робітничого руху в місті. Водночас тимчасово завершився період самостійної діяльності поляків-соціалістів, котрі включилися в загальноміський соціал-демократичний рух.

Різною була подальша доля перших польських соціалістів. Одні з них до кінця свого життя боролися за ідеали бурхливої молодості, інші після ув'язнень і заслань узагалі відійшли від нелегальної діяльності, деякі вступили в нові політичні партії, дехто повернувся до Польщі, де продовжував брати участь у її громадському й політичному житті. Незаперечним є той факт, що всі вони в 90-ті роки минулого століття були безпосередніми учасниками робітничого й студентського руху в Києві, а отже, мають право на внесення своїх імен до літопису визвольної боротьби на Україні.

¹ *Materialy do historii PPS...* Т. 1. S. 284.

² *Мошинский И. (Юз. Конарский).* На путях к первому съезду РСДРП. С. 102.

³ Центр. держ. іст. арх. Росії. Ф. 124, оп. п. 5, спр. 13.